

60 LITERAIRE TERMEN

Vrij uit: H. van Gorp e.a., *Lexicon van literaire termen* (Groningen: Wolters, 7e druk 1998)

Allegorie · In lyriek is allegorie de zgn. ‘uitgewerkte metafoor’, d.w.z. de vorm van beeldspraak, waarin metaforen op elkaar voortbouwen en daardoor in elkaar vloeien tot één beeld. In dramatiek gebruikt men ‘allegorie’ als benaming voor een werk waarin abstracte begrippen als personen worden voorgesteld (zgn. personificatie).

Anthologie · ‘Bloemlezing’. Een verzameling van fragmenten uit inhoudelijk samenhangende teksten van meerdere auteurs.

Antiheld · Moderne roman- of toneelfiguur die afwijkt (of het tegendeel is) van de traditionele tragische held. Het ontbreekt de antiheld juist aan zaken als dramatische overmoed, passievolle verblindheid en het heroïsche aanvaarden van lijden en straf.

Archetype · ‘Eerste vorm’. Ten eerste kan met ‘archetype’ bedoeld worden de oudste druk van een tekst, oftewel de standaardvorm, waarvan alle kopieën afstammen. Ten tweede zijn er de antropologische archetypen, zo ook in de literatuur: een universele, vaste oervorm van personages of andere zaken, te denken valt aan ‘de *femme fatale*’ of ‘de boze stiefmoeder’.

L’art pour l’art · ‘Kunst om de kunst’. Esthetische theorie die stelt dat de kunst geen ander doel dan zichzelf mag nastreven en niet mag worden beoordeeld met morele, politieke of didactische criteria.

Aristoteliaans, aristotelisch drama · In dit dramatype is de plot georganiseerd volgens een vast schema, nl. expositie, retardering, climax en afloop. Bijvoorbeeld Sophocles’ *Antigone*.

Autobiografie · De vorm van bekentenisliteratuur waarin de auteur zijn leven beschrijft. Een dergelijk geschrift kan fictieve elementen bevatten, in dat geval spreekt men van een autobiografische roman.

Avant-garde · ‘Voorhoede’. Ten eerste kan bedoeld worden een groep kunstenaars, die zich afzet tegen de geldende traditie door te experimenteren met nieuwe stijlen en technieken. Ten tweede is het een term uit de dramatiek, waarmee men doelt op een groep schrijvers rond het absurd theater (Beckett e.a.).

Beweging, stroming, school, generatie · Termen uit de literatuurgeschiedenis ter aanduiding van bepaalde groepen auteurs en denkers in een bepaalde periode. De termen kunnen elk een specifieke betekenis hebben:

een *beweging* is een bewuste ontwikkeling in de literatuur;

een *stroming* daarentegen een onbewuste; met een literaire *school* bedoelt men een groep auteurs, die volgens de regels van een ‘meester’ werken;

met *generatie* poogt men auteurs die rond dezelfde periode relevant zijn, te categoriseren.

Bildungsroman · Ontwikkelingsroman (roman die de psychologische ontwikkeling van een personage, tot een bepaald evenwicht, verhaalt) die de aandacht vestigt op de vorming van de hoofdfiguur door zijn omgeving.

Bodeverhaal · Het onderdeel van een toneelstuk waarin een bode verslag uitbrengt over gebeurtenissen die voor de handeling belangrijk zijn, maar door inhoudelijke of technische beperkingen niet voor het publiek voorgesteld worden.

Briefroman · In de achttiende eeuw onstane roman in briefvorm. Omdat een verteller overbodig is, kunnen personages in hun briefwisseling elk vanuit hun eigen gezichtspunt vertellen (Montesquieu’s *Perzische Brieven*, *Die Leiden des jungen Werther* van Goethe).

Burleske · In het algemeen is burleske een vorm van komische kunst die de bedoeling heeft door karikaturale overdrijving de spot met iets te drijven. In het bijzonder is burleske een klein grof-komisch blijspel of een klucht.

Canon, canonisering · ‘Maatstaf’. In de religie omvat de canon die boeken die men als authentiek door God geïnspireerd beschouwt. Anderzijds verwijst de canon naar de groep klassiekers van de literatuur. Dan spreekt men van ‘gecanoniseerde literatuur’.

Canto · Ofwel een van de onderdelen van een lang verhalend gedicht (zoals de 100 canti in Dante’s *Divina Commedia*), ofwel een soort religieus gezang, waarin de dichter kritiek uit op de werkelijkheid.

Catharsis · ‘Reiniging’. Effect van morele, emotionele of medische zuivering van de toeschouwer, teweeggebracht door het bijwonen van een tragedie, of zo een effect op het verloop van de tragedie.

In ruimere zin is catharsis het therapeutisch effect dat literatuur kan hebben op lezer of schrijver.

Classicisme · In het algemeen bedoelt men met classicisme de navolging van de klassieke Grieken of Romeinen in de architectuur, de beeldende kunsten en de literatuur.

Meer in het bijzonder is het classicisme de literaire periode in de achttiende eeuw, waarin de ratio belangrijker wordt geacht dan artistieke creativiteit. Latere periodes, waarin de klassieke stijl heropleeft, noemt men neo-classicistisch.

Communicatiemodel · Model uit de taalkunde waarin de complexe relaties tussen zender, bericht en ontvanger worden verduidelijkt; in de literatuurstudie die tussen schrijver, tekst en lezer.

Confident(e) · ‘Vertrouwing’. Adviserend nevenpersonage in een drama of roman die fungeert als klankbord voor de diepste gevoelens van de protagonist (Enone in Racine’s *Phèdre*).

Deus ex machina · ‘God uit de machine’. In het toneel de door de oude Grieken gebruikte ‘god’, die door middel van een soort kraan boven de scene verschijnt, om het verhaal tot een goed einde te brengen. Later gebruikt men de term voor elke onlogische gebeurtenis die een conflict of probleem plotseling oplost.

Dinggedicht · Vooral Duitstalige poëzievorm waarin de auteur een onpersoonlijke, episch-objectieve beschrijving van een voorwerp nastreeft.

Dramatis personae · De personages die optreden in een toneelstuk. Buiten de toneelwereld: alle personen die bijv. in een verhaal handelend optreden.

Dramaturg · Oorspronkelijk is de dramaturg de auteur van toneelspelen, of een toneelkenner. Nu is een dramaturg de artistieke adviseur van een toneelgezelschap.

Episch theater · Theatervorm, die eerder aan het verstand dan aan de gevoelens van het publiek appelleert, vaak met politieke bedoelingen. Men poogt de dramatische illusie te doorbreken, opdat het publiek zich niet identificeert met de personages en kritisch gaat nadenken over de materie.

Epos, episch gedicht · ‘Heldendicht’. Vorm van versepiek die wordt voorgedragen door zgn. rapsoden. Het epos handelt in een verheven stijl over de strijd van goden en helden, bijv. Vergilius’ *Aeneis*. Nu is ‘epiek’ een verzamelnaam voor alle verhalende literaire werken.

Fantastische literatuur · Verzamelnaam voor een heterogene groep werken, uit de eerste helft van de negentiende eeuw, die op de een of andere wijze de gangbare, rationele wereldbeelden trachten te doorbreken.

Fictie, fictionaliteit · Aanduiding voor het verzonnen karakter van teksten, d.w.z. teksten die geen wetenschappelijke of documentaire werken zijn. De term ‘fictie’ gebruikt men ook als verzamelnaam voor het geheel van fictionele literatuur, zoals in sommige boekhandels gebeurt.

Formalisme · In het algemeen is formalisme een literatuurbenadering die ervan uitgaat dat het specifiek-literaire van een tekst is gelegen in zijn vormgeving. Specifieker is het Russische formalisme, een literair-kritische school in Rusland.

Genres · Benaming voor de zgn. wezensvormen en, in tweede instantie, de historische soorten en ondersoorten van literatuur. Tegenwoordig spreekt men van de drie hoofdgenres epiek, lyriek en dramatiek, een afgebakende indeling is evenwel onmogelijk.

Gothic novel · De Engelse ‘griazelroman’ die tussen de achttiende en negentiende eeuw erg populair was, met als onderwerp ‘griezelen in de Middeleeuwen’.

Groteske · Literaire werken met een grillig en onnatuurlijk karakter, waarin men afwijkt van de normen van de menselijke harmonie.

Historiografie · ‘Geschiedschrijving’. Wetenschappelijke beschrijving van de geschiedenis van de mensheid in al haar facetten.

Historische roman · In de negentiende eeuw ontstane roman die verhaalt over al dan niet ware historische gebeurtenissen en/of personages, meestal met de bedoeling de sfeer van een bepaalde periode uit het verleden voor de lezer op te roepen (Scott’s *Waverley or it’s sixty years since*, Manzoni’s *I promessi sposi*).

Ideologie, ideologiekritiek · In ruime zin staat ideologie voor de ideeën van een bepaalde groep, die aan de grondslag liggen van een wijsgerig stelsel of voor de levens- en wereldbeschouwing van die groep.

Ideologiekritiek is de literatuur waarin een ideologie wordt weerlegd.

Interpretatie · In het algemeen is interpretatie de verklarende analyse van een tekst. In de literatuurkritiek is interpretatie de verklarende betekenisanalyse van een literair werk als eenheid van vorm en inhoud.

Intrige · ‘Verwikkeling’. De gefundeerde aaneenschakeling van gebeurtenissen die in een verhaal of toneelstuk moet leiden tot een goede of slechte afloop.

Koor · Groep van zingende en dansende personages die op het toneel gezamenlijk optreden. In de geschiedenis van het toneel is het koor zijn functie meer en meer verloren.

Manifest · Programmatisch geschrift waarin een groep auteurs hun met de status quo brekende denkbeelden en voornemens bekend maakt.

Melodrama · Vanaf de Renaissance tot de achttiende eeuw was melodrama opera. In de negentiende eeuw was melodrama een zelfstandig toneelgenre en was het de dramatische tegenhanger van de gothic novel. Tegenwoordig gebruikt men de kwalificatie ‘melodramatisch’ om overdreven gevoelige romans, toneelstukken of films aan te duiden.

Metafictie · Verzamelnaam voor de praktijk en de verschillende procédés van tekstuele zelfobservatie en –reflectie binnen het narratieve genre.

Mimesis · ‘Nabootsing’. De nabootsing van de ‘natuur’ die aan de basis ligt van een artistieke creatie.

Motief · Een herhaald en betekenisvol element in één of in een aantal werken.

Motorisch moment · De specifieke situatie of gebeurtenis waarmee de eigenlijke dramatische handeling begint. Meer in het algemeen de gebeurtenis die het verhaal echt ‘op gang brengt’.

Neventekst · De delen van de toneeltekst die men bij de opvoering niet uitspreekt, zoals de titel en de regietekst.

Novelle · Kleinvorm van realistische, objectieve verhaalkunst die iets ‘nieuws’ wil brengen naar inhoud en vorm (Boccaccio’s *Decamerone*).

Picareske roman · ‘Schelmenroman’. Mild-humoristische romanvorm. De *picaro* is een antiheld die in de ik-vorm vertelt hoe hij zich door allerlei lastige situaties heen met slimme streken in leven wist te houden (De Cervantes’ *Don Quichotte*).

Poésie pure · ‘Zuivere poëzie’. De opvatting over poëzie die, in de lijn van het Franse symbolisme, vooral de nadruk legt op het muzikale en magische karakter van poëzie.

Poètes maudits · ‘Verdoemde dichters’. Dichters die om maatschappelijke of psychologische redenen of door fysieke aftakeling in de marginaliteit verzeild zijn geraakt en hun uitzonderingspositie cultiveren.

Proloog · ‘Voor-rede’. Inleiding op een dramatisch werk met als bedoeling het thema, de personages en de omstandigheden te situeren. In geschreven teksten is de proloog het voorwoord, gericht tot de uitgever of lezer.

Proscenium, proskenion · ‘Voor de skene’. In het antieke theater is het de verhoogde stellage, tussen de skene en het orchestra, waarop de acteurs spelen.

Prozagedicht · Korte prozatekst die verscheidene eigenschappen bevat die vaak voorkomen in poëtische taal.

Repertoire · ‘Lijst’. Een lijst van toneelstukken (ook muziekwerken, enz.) die een acteur of gezelschap ten beste kan geven, of in een bepaald seizoen aanbiedt aan het publiek.

Sage · ‘Zegsel’. Verhaal met een historische kern, waarvan de inhoud ruimtelijk en tijdelijk gesitueerd wordt. De sage wil op de eerste plaats geloofd worden.

Scenario · De tekst die de opeenvolging van scènes in code of afkortingen weergeeft, aanvankelijk als handleiding voor alleen de acteurs.

Setting · ‘Plaatsing’. De situering in ruimte en in tijd van de actie in een narratief of dramatisch werk.

Short story · In ruime zin: elk kort verhaal. In enge zin: specifiek genre in de verhalende literatuur, dat in de negentiende eeuw in Amerika is ontstaan.

Terzijde · Toneelclausule die door een personage wordt uitgesproken buiten het kader van de normale ‘dialogue’ die het handelingsverloop draagt.

Thema · ‘Onderwerp’. De algemene grondgedachte van een werk.

Vervreemdingseffect · Door Brecht geïntroduceerd theaterprocédé dat de dramatische illusie wil verstoren om de toeschouwer kritisch te maken in plaats van emotioneel.

Vierde-wandfictie · De illusie van een ruimtelijke scène met vier wanden, waarvan de vierde in feite niet bestaat, maar de dramatis personae scheidt van het publiek.